

Ioana Pavel, *Canonul (im)perfectiunilor. Excurs comparatist, cuvânt-înainte de Ruxandra Cesereanu, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2024, 444 p.*

Mihaela-Oana GOGOȘEANU

Universitatea de Vest din Timișoara

DOI: <https://doi.org/10.35923/AUTFil.63.27>

Volumul Ioanei Pavel, *Canonul (im)perfectiunilor*, la origini o teză de doctorat, se înscrie într-o lungă serie de studii dedicate canonului și canonicității, conferind cititorului un *excurs comparatist* prin intermediul căruia o temă mereu actuală, datorită constantelor sale reevaluări, este explicitată chiar prin intermediul exegezei unor texte literare pe care cercetătoarea le utilizează drept „(meta)narațiuni ale canonului estetic” (p. 136). Astfel, printr-un demers care „urmează, în definitiv, liniile Noului Istoricism” (p. 22), autoarea caută și militează pentru (re)găsirea unui echilibru în ceea ce privește inflexibilitatea, respectiv flexibilitatea excesivă, până la deconstrucție, a canonului literar, evidențiind riscurile ambelor atitudini. În consecință, Pavel propune *montajul*, adică un ansamblu de procedee, ca metodologie pentru o cercetare ce are în vedere de fapt o reflecție asupra teoriilor referitoare la canon.

Lăsând laoparte capitolul 0, cel al „Preliminariilor”, lucrarea este structurată în trei părți.

Prima, constituită din 7 subcapitole, reprezintă o incursiune istorico-teoretică a conceptului. De la sensul din idiomurile sumeriene de „trestie” și ideea de perfecțiune redată prin *sistemul de proporții* din Egiptul Antic (p. 35) sau din Grecia Antică – unde reper este bine-cunoscuta sculptură a lui Policlet –, cercetătoarea deschide un sinopsis istoric al ideii de frumos în spațiul european din Antichitate și până în Renaștere. Ulterior, analiza este extinsă asupra semnificației de „normă” din latină sau a accepției, denotative și conotative, de „instrument de măsură din ebraică”, indicată de studiile teologice (p. 44). În final, autoarea discută sensul de „listă a autorilor considerați fundamentali sau a operelor valoroase (literare, și nu numai).” (p. 45), ajungând la concluzia că termenul face parte din categoria *conceptelor „călătoare”*, așa cum le definesc Said sau Bal (p. 47), ceea ce îi permite să urmărească transformările semantice și transferurile sale culturale.

Capitolul continuă, astfel, cu o concentrare asupra „Canonului biblic, precursorul canonului estetic”, între cele două Pavel identificând nu mai puțin de 7 puncte comune, precum formarea graduală, autoritatea consolidată în timp, structura stratificată, funcția formativă, protecția exercitată de elite și stabilizarea prin contestare (p. 56), pe care le consideră relevante pentru *palimpsestica istorie a canonului*, (re)scrisă în funcție de diferențele de la o perioadă la alta „de sensibilitate, de gust și de viziune estetică” (p. 57). Acești factori sunt aduși în discuție și în subcapitolul următor, unde cercetătoarea subliniază impactul judecății de gust în evaluarea posibilelor capodopere – „un prag ideal, utopic, dificil[,] [...] adesea imposibil de atins ori de trecut” (p. 83) – și, implicit, în configurarea canonului, care rezultă din suprapunerea (in)completă a acesteia cu judecata de valoare. Mai mult decât atât, raportul stabilit cu acest tip de evaluare impresionistă duce la o constantă revizuire a canonului.

Cu toate acestea, autoarea punctează, bazându-se pe unul dintre studiile lui Iulian

Bocai, că această mobilitate a canonului nu trebuie să ducă la „capcana relativismului absolut (în care orice poate deveni o valoare) [și] nici în excesul căutării valorii estetice absolute” (p. 80). Aceeași viziune echilibrată a cercetătoarei este relevată și în subcapitolele următoare, în care, printre altele, critică viziunea exclusivistă a lui Bloom, recunoscând totodată importanța „pe care [o are] o perspectivă lucidă și echilibrată asupra canonului” (p. 100).

Demersul continuă cu o prezentare a perspectivelor asupra canonului din secolul XXI, Pavel „reproșându-le” noilor metode, care caută să facă dreptate marginilor, „eludarea cvasigenerală a esteticului și absența definirii clare a canonicității” (p. 125). De notat este faptul că cercetătoarea nu pledează pentru un canon închis, neinclusiv, ci pentru un canon în care esteticul rămâne unul dintre criteriile centrale pentru canonizare, așadar, ferit de limitarea la o ideologie anume. Poziția se menține și în finalul primei părți a volumului, unde în discuția despre relevanța predării literaturii canonice, autoarea se poziționează în favoarea adaptării canonului didactic la sensibilitățile actuale, deci susține deschiderea acestuia spre zone actualmente periferice, precum literatura contemporană sau literatura scrisă de femei. De asemenea, încurajează *prelucrarea* „în cheie «minoră» a artei «majore»” (p. 133), propunând, în linia Mihaelei Ursa, soluția (inter/trans)medialității.

După acest excurs teoretic, menit să contureze evoluția istorică și conceptuală a canonului, cercetarea Ioanei Pavel capătă o dimensiune aplicativă. Astfel, partea a doua a volumului reunește o serie de studii de caz în cadrul cărora autoarea caută să repereze maniera în care literatura însăși reflectă sau chestionează ideea de canonicitate. Autorii aleși, textele propuse și ordinea în care toate acestea sunt prezentate pun în evidență metoda *montajului*, pe care cercetătoarea o invocă în „Preliminarii”, căci se observă în mod evident îndepărtarea de criteriile consacrate de mediul academic în ordonarea corpusului și optarea pentru o organizare subiectivă a acestuia, cu scopul „de a (re)configura o imagine cât mai coerentă a canonului” (p. 135-136).

Ciclul de „microanalize”, după cum le numește chiar autoarea (p. 136), este deschis cu trimiteri la textele lui Boileau, Swift și Sainte-Beuve, menite să illustreze recurența opoziției canon/contracanon și maniera în care canonul se (re)construiește prin contestare, parodiare și reînscrisura modelelor estetice, în contextul diverselor avataruri ale certei dintre Antici și Moderni.

Alte moduri de raportare la canon sunt exemplificate prin intermediul *close readingului* pe care Pavel îl propune asupra romanului dostoevskian *Frații Karamazov*. Exegeta pornește de la analiza Ioanei Pârvulescu asupra „antagonismului dintre starețul Zosima și părintele Ferapont” (p. 169), care l-ar putea oglindi pe cel dintre „«anticanonicul *sui generis*»” și „«hipercanonicul stătut»” (p. 170). Analiza continuă cu o prezentare, prin intermediul *autobiografiei* lui Zosima, a funcției didactice a canonului (biblic), dar și a tensiunii „dintre obligativitatea canonului recunoscut și impus cu autoritate, respectiv subversivul anticanon (individual) al textelor «de plăcere»” (p. 173). Problematika premiilor și rolul acestora în procesul de canonizare sunt puse în lumină printr-un fragment dintr-un text aparținându-i lui Lewis Carroll, inclus în categoria literaturii pentru copii: *Alice în Țara Minunilor*. Lectura scenei în care are loc (pseudo)premierea participanților la *mitingul-alergător*, în fond, o cursă fără reguli clare și fără o miză reală, creează un context pentru discutarea statutului periferic, nemeritat, al literaturii pentru copii și al genului

fantasy, perspectivă care indică și reorientarea discuției despre canon înspre marginile acestuia. Revenind la chestiunea premiilor (literare), Pavel subliniază că, „deși premiul funcționează ca seismograf care înregistrează valorile și tensiunile prezentului, el nu oferă garanția unui loc sigur în canon după un interval mai lung sau mai scurt de timp” (p. 201).

Studiile de caz continuă cu pătrunderea în biblioteca Emmei Bovary. Astfel, personajul lui Flaubert parcurge, asemenea oricărui cititor, aceleași lecturi (*im*)perfecte, care duc la conturarea unui canon personal, în care „canonul dogmatic impus prin educație [...] e contrabalansat de contracanonul textelor (i.e. al lecturilor) interzise” (p. 206), „„condamnabile”” (p. 211), adică de acele texte care fie contravin eticii canonului consacrat, fie intră în categoria literaturii de consum. Analiza deschide și discuția asupra literaturii feminine, în cadrul căreia se recurge și la un fragment din *Mănăstirea Northanger* de Jane Austen, unde personajul masculin, deși relevă o serie de vulnerabilități ale literaturii scrise de femei, pune în lumină capacitatea lor de a scrie bine și de a se plasa pe poziții de egalitate cu bărbații: „« [...] În orice domeniu în care gustul stă la bază, perfecțiunea se împarte aproape în părți egale între sexe »” (p. 221). Fragmentul din romanul lui Austen este folosit, așadar, pentru a susține judecarea femeilor „în lumina unei evaluări obiective, care nu mai ține cont de dihotomii imperfecte și inegale” (p. 222). În consecință, perspectiva cercetătoarei susține recuperarea scrisului feminin ca act critic, nu militant, care să păstreze dimensiunea estetică a valorii.

Procesul de selecție, de evaluare și/sau de (*pre*)facere a *capodoperei* (p. 238) este discutat prin prisma nuvelei *Desenul din covor* a lui Henry James, respectiv a actantului zolian Claude Lantier, iar (re)vizitățile postmoderniste sunt surprinse în textele lui Eco și Borges, care mențin viu canonul tocmai prin recontextualizare, reinterpretare și rescriere.

Subcapitolul „Literatura în/sub asediu. Canonul orb(it)” problematizează raportul dintre artă și sfera politicului, pornind de la fronda avangarde(i)lor), care, în ciuda angajării politice și a vehemenței cu care resping(e) tradiția, pătrund(e) în canon. Tot aici este abordat și impactul negativ al ideologiilor opresive asupra literaturii și, implicit, a canonului, fiind analizate operele unor autori precum Soljenițin, Ulițkaia, Barnes sau Nafisi, cu scopul de a evidenția maniera în care acestea funcționează ca forme de rezistență în fața „canonului «oficial»” (p. 295). Textele pun, astfel, în lumină efectele unor măsuri impuse de regimurile autoritare ca respingerea criteriilor altădată canonizante, „obligatoria ierarhizare a literaturii” determinată de samizdat (p. 293) sau cenzura.

Înțelegerea canonului drept (justă) măsură este reflectată în hermeneutica unui fragment din *Spre far*. Urmând interpretarea realizată de către Mihaela Irimia, Ioana Pavel notează trei observații referitoare la măsurătoarea efectuată de către doamna Ramsey, pe care le raportează la canon: (1) dinamica, oglindită în etalonul (*măsura*) în continuă schimbare (p. 319); (2) procesul de ajustare, care implică adaptarea criteriilor la realitate, fără „[u]tilizarea unor instrumente exterioare” (p. 320) și (3) raportul dintre *măsură* și *măsurătoare*, care sugerează că *măsurătoarea* (procesul) nu poate avea loc decât în prezența *măsurii* (etalonului) (p. 320). Așadar, constituirea canonului implică și o evaluare prin comparare a textelor literare.

În „Omologarea canonică. Magnetismul canonului”, cercetătoarea (re)aduce în atenția lectorului Cântul al IV-lea din *Infernul* lui Dante, unde autorul alcătuiește „primul canon literar” (p. 326), prin ierarhizarea poetilor Antichității. Analiza poemului dantesc oferă

prilejul unei reflecții asupra raporturilor dintre literatura religioasă și cea laică, dintre sacru și estetic. Legătura dintre paradigme este discutată și în contextul exegezei *Marii despărțiri* de C.S. Lewis, care vine ca un răspuns la *Divina comedie*.

Următorul subcapitol dezbate, printre altele, „(in)validarea cărților prin filtrul realității, respectiv al minciunii, [...] care amintește de înțelegerea canonului ca manifestare a adevărului în selecția textelor biblice” (p. 356), pornind de la *Don Quijote*, și continuă cu o analiză a manierei în care Pierre Ménard, personajul lui Borges, „își câștigă valoarea canonică pe baza uneia acreditate, validate și ineputate până astăzi.” (p. 362). Putem afirma, așadar, că, în această secțiune a volumului, cercetătoarea (re)confirmă parte din ideile enunțate anterior. Pe de-o parte, este readusă în atenție accepția religioasă a termenului, care presupune (și) „lista textelor acceptate [...] ca fiind revelatoare ale adevărului” (p. 45) – având în vedere că unul dintre personajele care participă la selecția cărților lui Don Quijote este parte a clerului. Pe de altă parte, se poate observa procesul de raportare continuă, de relaționare cu *etalonul*, așa cum se întâmplă în cazul prozei lui Borges, unde crearea unui dublu ficțional al lui Cervantes afirmă canonicitatea autorului spaniol, îi stabilizează poziția și, totodată, (auto)canonizează textul borgesian însuși.

A doua parte a lucrării se încheie cu un studiu de caz dedicat câtorva dintre scrierile balzaciene. Primul roman parte a corpusului este *Iluzii pierdute*, prin care se evocă dorința autorilor de a atinge succesul, de a avea parte de recunoaștere, dar și raportul dintre centru și periferie. Tot marginile interesează și în exegeza romanului *Muza departamentului*, ales cu scopul de a sublinia *mirajul auctorialității* în cazul femeilor. În final, *Capodopera necunoscută*, Pavel revine la tema *capodoperei*, accentul căzând pe confruntarea dintre geniul artistic și publicul obscur, tensiune reperabilă și în cazul romanului lui Zola analizat, care dezvăluie *inefabilitatea perfecțiunii și responsabilitatea „operei în fața publicului”* (p. 381).

Ultimul capitol al lucrării, „Canonul, umbra și oglinda”, are în vedere concluziile studiului, care pot fi rezumate, de fapt, la o pledoarie a loanei Pavel pentru o idee prezentă în mod (in)direct în studiile de caz prezentate: aceea a echilibrului între estetic și etic, între tradiție și inovație, între centru și periferii. Subliniind „monumentalitatea canonului estetic”, cercetătoarea alege să se poziționeze departe de „unghiul absolutist”, considerând că există o „masă a câmpului literar care merită atenție și interes” (p. 392) și că „imaginea cea mai credibilă a canonului estetic ia în considerare *umbrele*”, al căror rol este cel amintit de Victor Ieronim Stoichiță: de a reda realist „subiectul înfățișat” (p. 394).

Volumul *Canonul (im)perfecțiunilor: excurs comparatist* este, fără îndoială, o lucrare interesantă și ambițioasă, care oferă o perspectivă amplă și bine documentată asupra conceptului de *canon*. Ioana Pavel demonstrează rigoare teoretică și o viziune echilibrată, evitând polarizările și încercând să redea fenomenul canonic în deplina sa dinamică. În ciuda faptului că nu toate interpretările sunt originale, fapt pe care însăși cercetătoarea îl admite (p. 22), și că unele perspective pot crea impresia alunecării în suprainterpretare, valoarea de ansamblu a lucrării nu se diminuează. Dimpotrivă, aceste aspecte subliniază raportul dintre dificultatea temei și dorința exegetei de a oferi o viziune integratoare asupra unei mase eterogene „de argumente și de comentarii textuale” (p. 22). Un merit major al lucrării, din perspectiva lectorului, fie el specializat sau nu, este acela că autoarea admite „calitatea [literaturii] de a gândi pentru ea însăși” (p. 393), căutând și relevând aspecte teoretice referitoare la tema aleasă chiar în textele literare. Abordarea, de altfel

originală, ridică, totodată, o întrebare referitoare la textele din literatura română care ar putea fi citite în cheia propusă de Ioana Pavel, demonstrându-se astfel că, dincolo de a fi o lectură plăcută și provocatoare în același timp, *Canonul (im)perfectiunilor: excurs comparativ* reprezintă o contribuție solidă, care deschide noi direcții de cercetare.

Thomas Sowell, *Intelectualii și societatea*, traducere de Alexandru Gafton și Adina Chirilă, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2025, 557 p.

Dumitru TUCAN

Universitatea de Vest din Timișoara

DOI: <https://doi.org/10.35923/AUTFil.63.28>

În peisajul ideilor publice americane, Thomas Sowell ocupă un loc particular: e economist de formație, dar a fost preocupat constant de dinamica socială a ideilor și de felul în care acestea se metamorfozează în politici, norme și reflexe culturale. Afilierea sa de durată la Hoover Institution (Stanford) îl așază în tradiția unui conservatorism instituțional combinat cu un liberalism economic clasic (libertarianism, cum s-a autodefiniț la un moment dat), o poziționare ce poate părea paradoxală pentru un autor care scrie, în fond, despre „intelectuali”. La Sowell încrederea în procesele impersonal-evolutive ale pieței și în limitele cunoașterii centralizate este conjugată cu un scepticism metodic față de „ingineria socială”, de soluțiile normative elegante și de retorica morală de tip salvator. *Intelectualii și societatea* (publicată inițial în 2010) își asumă tocmai această premisă: că ideile – mai ales cele încadrate în registrul justificărilor morale și al marilor viziuni – trebuie evaluate nu doar după virtuțile lor interne, ci mai ales după consecințele lor verificabile în afara cercului care le produce.

Cartea pornește de la o definiție operațională a „intelectualului” ca producător profesionist de idei a căror valoare este, în mod obișnuit, stabilită prin criterii interne (aprecierea colegilor, impactul în dezbaterile curente, prestigiul simbolic) mai degrabă decât prin teste externe ale realității. În timp ce ingineria, medicina sau finanțele sunt constrânse de criterii verificabile în realitate – poduri care se prăbușesc, tratamente care eșuează, bilanțuri care nu se închid – o bună parte a producției intelectuale operează, sugerează Sowell, într-un regim al validării colegiale, slab conectat la costurile sociale ale erorii. Din această asimetrie se naște preocuparea centrală a volumului: raportul dintre influență și responsabilitate în sfera ideilor.

Arhitectura argumentului este în bună măsură tipologică. În miezul cărții se află opoziția dintre două tablouri de fundal (numite „viziuni”): o viziune „tragică”, care pleacă de la limitele structurale ale naturii umane, de la caracterul în dispersie al cunoașterii și de la inevitabilitatea compromisurilor în ordinea socială, și o viziune a „unșilor”, care pornește de la prezumția perfectibilității instituțiilor și de la credința că răul social poate fi identificat, diagnosticat și remediat de o elită intelectual-morală. Prima privilegiază procese impersonale și reguli dinamice (prețuri, tradiții, jurisprudență evolutivă), prudente